

SCHAFFOVA „FILOZOFIA ČLOVEKA“ A BODNÁROV DOSLOV¹

Nemalo by zrejme veľký zmysel napísať o Schaffovej knihe do nášho časopisu *informatívnu* recenziu a vymenovať v nej problémy, ktorými sa zaoberá. Autor ich dostatočne výstižne zhŕňa v úvode k slovenskému vydaniu i na viacerých miestach v texte knihy (napr. na str. 120) a Ján Bodnár v jej doslove. Nepochybujeme o tom, že Schaffova kniha patrí dnes u nás práve k tým dielam novo sa rozvíjajúceho marxistického myslenia, ktorú si každý záujemca o filozofiu — bez ohľadu na to, v ktorom užšom odbore pracuje — najradšej sám prečíta. Sám sa najradšej zoznámí, „o čom všetkom“ sa v nej hovorí, podiskutuje i popolemizuje si s myšlienkami jej autora.

No práve preto, že má toto dielo takéto vlastnosti, nemôžeme ho v našich recenziách nijako vynechať a obísť. Tým viac, že po predminuloročných polemikách, ku ktorým na stránkach našej tlače prispel najmä Arnošt Kolman, vychádza Schaffova *Filozofia človeka* v Československu po prvý raz práve v slovenskej reči.

Pripojme k tomuto dielu teda po všetkých už známych diskusiách ešte aspoň niekoľko poznámok:

Prvé, čo nemožno obísť, je to, že i keď sa k nám Schaffova práca v tejto podobe dostáva po viac ako dvoch rokoch odvetdy, čo vyšla v poľskom origináli (a po tom,

čo ju už preložili do viac ako desiatich cudzích jazykov), nestráca ešte na aktuálnosti, hoci v jednotlivostiach ju — ako oprávnené píše Bodnár — rýchle postupujúci vývoj miestami prekonal.

Jej popularita a najmä jej skutočný význam pre marxistickú filozofiu nespočíva pritom v „módnom kurizovaní“ existencializmu, ako sa u nás sprvoti, a najmä z neznalosti, občas predpokladalo. Naopak, Schaff zaujíma k existencialistickej *filozofii* veľmi vyhranené, miestami až príkro odmietavé stanovisko. Nie raz v tejto knihe zdôrazňuje, že marxizmus a existencializmus sú dva odlišné, „zreteľne protikladné filozofické smery“.² Poľské odrody existencializmu Schaff dokonca na niekoľkých miestach kritizuje ako „nástroj revizionizmu“; osobitne pritom pripomínajúcu paradoxnú kuriozitu, podľa ktorej kráčajú mnohí jeho vyznavači *od* marxizmu k existencializmu, na rozdiel od samého Sartra, ktorý sa najmä podľa svojich posledných vyhlásení usiluje kráčať *naopak k* marxizmu. Na jednom mieste dokazuje Schaff v súvislosti s ponímaním „osudu a ľudskej zodpovednosti“ aj istú príbuznosť existencializmu a náboženstva, prejavujúcu sa v antinómii slobodnej vôle („suverenity“) ľudskej osobnosti na jednej strane a fatalistickými prvkami v tejto filozofii na druhej strane.

No napriek Schaffovmu zásadne kritickému stanovisku k existencializmu je toto

¹ Adam Schaff, *Filozofia človeka*, preložil Jozef Marušiak, doslov napísal Ján Bodnár, VPL, Bratislava 1964.

² Pozri str. 29—38, 63, 64, 126 atď.

stanovisko vo svojej *metóde* podstatne iné a odlišné, než na aké sme boli zvyknutí pri kritike západných filozofických smerov v období rozbužneného dogmatizmu a sektárstva.³ Analógia, ktorú vedie Schaff medzi zákonodarcami náboženstva a osnovaiteľmi existencializmu, môže byť napr. do značnej miery zjednodušujúca, no autor ju tak podáva, že aj keby to tak bolo, nemôže ju ani Sartre len tak z ničoho nič prehliadnúť a ignorovať.

Hlavným zmyslom, metodologických i myšlienkovým jadrom Schaffovej práce je do-

³ V tejto súvislosti sa mi žiada pripomenúť jednu vec: Ján Bodnár vo svojom doslove k Schaffovej knihe okrem iného píše aj o minuloročnej Sartrovej návšteve v Československu, o jeho diskusií s umeleckými a vedeckými pracovníkmi v Bratislave. Bol som na tejto besede a hoci nie ľahko a nerád, musím pripomenúť svoje neobyčajne trapné pocity, ktoré sa ma vtedy — a vari aj niektorých iných prítomných — zmocnili, keď som si pri počúvaní jeho (tentoraz vari zas až blahosklonne prijímaného) prejavu uvedomil, „čo všetko“ sme o tomto vcelku a najmä dnes nesporne bytostne pokrokovom človeku v nedávnych rokoch na našich katedrách počúvali, v tlačí čítali, ba aj sami (a najčastejšie bez faktického zoznámia sa s jeho jediným dielom, zato však tým hrubším tónom) prednášali a písali. Neprospeľo to marxizmu ani socializmu a nijako to neposlúžilo dobrej cti našej filozofickej vedy, a tým menej to prispelo k vnútornému uspokojeniu pri zamýšľaní sa nad kvalifikovanosťou tejto našej práce v minulých, najmä päťdesiatych rokoch. Chvalabohu, že sú za nami časy, keď sa „nezmieriteľná“ a „ostrá“ kritika Sartra i iných filozofov a vedcov vyslovovala z našich úst bez toho, aby sa poznala jediná jeho knižka. Schaff nám predkladá *inú* kritiku existencializmu a Sartra, takú, ktorá, ak ju chceš posúdiť, nielen predpokladá, ale *vyžaduje* znalosť veci. Nesúhlasí s bezprincipiálnym spájaním existencializmu a marxizmu. Vedie proti nemu polemiku, avšak takú, z ktorej môže mať úžitok poznanie a veda a nevzniká z nej pritom u ľudí v jednotlivostiach sice odlišne zmýšľajúcich, ale vcelku navzájom pokrokových, „emocionálna zafatosť — najhorší nepriateľ rozumu a prístupnosti k vecnej argumentácii“.

kazovanie, že pri žiadnej serióznej, marxistickej zdôvodnenej kritike iných filozofických smerov — najmä subjektívnoidealistických — nemožno súčasne s odmietaním ich ontologickej a gnozeologickej povahy ignorovať aj *problematiku*, ktorou sa tieto filozofie často po dlhé desaťročia zaoberajú. To podľa Schaffa — i podľa našich prebohatých skúseností — nielen k ničomu pozitívnemu nevedie, ale navyše to veľmi obmedzuje, zužuje a vulgárne zjednotraňuje sféru pôsobenia marxistickej filozofie, a tým i jej poznávaciu hodnotu. Jediným naozaj účinným spôsobom kritiky a zároveň pozitívneho rozvíjania nášho svetonáhľadu tu môže naopak byť iba *zmocnenie sa* problematiky, ktorou sa buržoázna a idealistická filozofia zaoberá, preniknutie k jej vedeckému osvetleniu a rozvíjaniu. Najmä ak skutočne nejde o pseudoprobémy, ale o problematiku nadmieru živú, citlivo a mnohostranne sa dotýkajúcu života ľudí.

Ak sa má marxizmus-leninizmus nepretržite rozvíjať ako tvorivá a životodarná filozofia, nesmú mu spod zorného uhla jeho vedeckého bádania unikáť *žiadne* problémy týkajúce sa človeka a ľudstva. Marxizmus ich môže skúmať tým lepšie a tým skôr, lebo „nemá doktrinárské zábrany“, aké témy skúmať a aké neskúmať. Ochránený je v tomto smere iba jediným predpisom: skúmať akýkoľvek, t. j. *každý* reálne jestvujúci problém a jav maximálne pravdivo a do hĺbky.

Abstraktne a vo všeobecnosti sa už táto téza dávnejšie uznáva. Schaff však patrí k prvým marxistickým filozofom súčasného socialistického sveta, ktorý prešiel od jej deklaratívneho „uznávania“ k pozitívnemu činu v mimoriadne akútnej a dôležitej oblasti. Uplatnil ju v konkrétnej práci, v rozbere problematiky, ktorá bola dlho nielen vedecky zanedbaná, ale určitý čas bola u nás takmer vôbec mimo vedeckého skúmania.

A hoci to nemohol on *sám* a hneď na prvý raz urobiť ani relatívne *vyčerpávajúco*, význam jeho knihy sa tým ne-

zmenšil. Spočíva v tom, že problémy vzia-
zané priamo s existenciou ľudského indi-
vidua nastolil v obnaženej podobe. Že to
nezostalo bez vplyvu a bez ohlasu, ukázali
už všetky doterajšie a zďaleka nezakončené
diskusie, ktoré u nás i v iných socialistic-
kých štátoch a marxistických filozofických
inštitúciách na tému o filozofii človeka ale-
bo tzv. filozofickej antropológii prebehli.

Osobitná príťažlivosť Schaffovej knihy
v *našich pomeroch* spočíva okrem toho
ešte aj v tom, že autor v nej nijako neob-
chádza problémy, nespisuje ich iba na hro-
madu; snaží sa ich riešiť, zaujímať stano-
visko. A keďže tieto stanoviská nie sú ob-
jektivisticky nezainteresované, „gulaťé“ a
hmlisté, ale naopak, spravidla veľmi jed-
noznačné — i keď nie zas absolutisticky
bohorovné — je len prirodzené, že Schaf-
fova kniha nezbudzuje všade iba súhlas,
ale na mnohých miestach i nesúhlas a
polemiku. Autor sa jej nevyhýba. Očaká-
val ju a predpokladá v nej jednu z nevyh-
nutných podmienok neustále hlbšieho osvet-
lenia týchto racionálne zložitých a emo-
ciálne osobitne citlivých problémov.

Adam Schaff sa pokúsil osvetliť, *prečo*
existencializmus urobil v posledných desať-
ročiach takú „prudkú kariéru“ a *prečo*
v nedávno minulej a ešte i prítomnej dobe
vzbudil aj v našich socialistických krajinách
v radoch umeleckej inteligencie a vysoko-
školskej mládeže toľký a neraz naozaj aj
nekritický záujem. Zároveň sa však Schaff
snaží analyzovať aj príčiny, *prečo* zaned-
bával marxizmus v tom istom čase pro-
blematiku, na ktorej existencializmus „vy-
rástol“. Viac na osvetlenie než na ospra-
vedlnenie dokladá, že filozofia historického
materializmu sa vo svojom spojení s revo-
lučným robotníckym hnutím doteraz sústre-
ďovala predovšetkým na *veľké* spoločenské
procesy, na pohyby *más* a zákonitosti ich
rozvoja, na spôsob prechodu k socialistic-
kej spoločenskej formácii a na formy jej
budovania. Tieto praktické politické záuj-
my marxizmu odsúvali do úzadia otázky
spojené s ľudskou osobnosťou a jej špeci-
fickými problémami. Dnes však už, najmä

po skúsenostiach z dogmatických a revizio-
nistických pokrivenín marxizmu, nemožno
pripustiť, aby celé veľké *oblasti* modernej
filozofie boli nielen traktované „ako ne-
priateľská doména“, ale najmä to, aby pre
takýto prístup k veci nakoniec aj doménu
idealistickej filozofie ostali.

Vezmime si napr. taký problém, ako je
kategória ľudského šťastia alebo svedomia,
ktoré jeden čas úplne vypadli zo slovníka
materialistickej filozofie s poukazom, že sa-
motné tieto pojmy patria do arzenálu idea-
listických výmyslov. Šťastie samo osebe sa
ešte ako tak pripúšťalo v lotérii, čo si s ním
však počast' v oblasti „kauzálne determino-
vanej“ a „racionálne zdôvodnenej“ filozo-
fie? Hoci ináč priamo zo samej podstaty
marxistickej filozofie vyplýva, že predpo-
klady pre ľudské šťastie *možno a treba*
priam cielavedome a programovo vytvá-
rať.

Z uvedeného titulu nemožno totiž už
dnes v socialistickom hnutí zanedbávať ani
špecifické problémy *jednotlivých* ľudí, kto-
ré sú vo veľkých spoločenských procesoch
obsiahnuté. Veď okrem zákonitostí rozvoja
spoločnosti *ako celku* reálne *jestvujú* aj
problémy jednotlivca ako osobitného ľud-
ského fenoména. Skúmanie a rozpracová-
nie jeho špecificky antropologickej, biolo-
gicko-fyziologickej, sociologickej, psycholo-
gickej, etickej, pedagogickej a v súhrne po-
tom aj filozofickej problematiky nielenže
nie je pseudoprávdomom ani ústupkom in-
dividualizmu a idealizmu, ale naopak, ich
„jedinou formou skutočne účinnej kritiky“.

O filozofii človeka nemožno preto z toh-
to hľadiska v sústave marxistickej filozo-
fie hovoriť iba ako o „móde“. Najmä by
sa však, pravda, nemala ako módna zále-
žitosť z našej strany *chápať* a povrchno
podenkovým spôsobom „propagovať“.

Neobyčajne zaujímavé myšlienky nasto-
luje Schaff v súvislosti so snahami o ex-
aktnosť vedeckého bádania v takých oblas-
tiach, ako sú zmysel života a podobné
okruhy problémov. Zamýšľa sa nad verifi-
káciou vedeckých záverov o nich, príkro
odmieta novopozitivistov, ktorí skúmanie

takýchto problémov zavrhujú len preto, že sa neďajú vystihnúť, merať a verifikovať striktnými matematicko-logickými prostriedkami. Vyzdvihuje silu *myslenia* a filozofickej abstrakcie pri skúmaní tejto problematiky a píše, že „najhoršia filozofia je filozofia veže zo slonoviny...“. Veľmi jednoznačne v tejto súvislosti odmieta aj prízemný empirizmus a pozitivizmus, ktorý neraz znova ožíva a objavuje sa nám v práci. Na jednom mieste doslova o tom píše: „Pozitivizmus je vlastne v konečnom dôsledku filozofiou vhodnou pre cynikov a duchovných strokotancov. Aktívny život, spoločenský boj — každá aktivita a boj — si vyžadujú perspektívu a cieľavedomosť. Ináč povedané, vyžadujú si *ideológiu* v najlepšom význame tohto slova, tak nelútostne a ignorantsky u nás v istom období sprofanovaného“ (str. 144).

Interesantné sú z tohto hľadiska aj myšlienky o *príčinách* „rozčarovania“ mnohých iniciátorov, pripravovateľov, uskutočňovateľov a ideológov sociálnych revolúcií z toho, ako sa ich myšlienky a predsavzatia *uplatňovali* v konkrétnej spoločenskej praxi po revolúcii. Schaff sa veľmi citlivo snaží vystihnúť túto aj dnes mimoriadne aktuálnu problematiku, zachytiť zložitý konflikt medzi ideálmi revolúcie a možnosťami i spôsobom ich uplatňovania. Rozoberá prechod od ideálu k jeho realizácii, ktorý sa môže uskutočňovať iba prostredníctvom činnosti ľudí, ktorí však nemajú anjelské, ale obyčajné, ľudské a niekedy až priveľmi podivuhodné a nepoddajné vlastnosti.

Rozčarovanie a ťažké osobné krízy i tragédie môžu tu potom prichádzať buď preto, že sa namiesto reálne uskutočniteľných ideálov vysnívajú fikcie, ktoré strokotajú, neberúc ohľad na podmienky v živote, alebo preto, že sa aj reálne uskutočniteľné a šlachetné ideály a ciele v praxi natolko zdeformujú, že sa napokon niekedy aj svojím tvorením začínajú *javíť* ako utopické fikcie. V kapitole *O morálnej zodpovednosti* ukazuje Schaff, ako bolo aj z tohto titulu v období kultu osobnosti zbytočne veľa „hrdinov ľudských tragédií“.

V tejto kapitole, ktorá je z celej knihy jednou z najpozoruhodnejších, Adam Schaff sa s neobvyklým pocitom morálnej zodpovednosti zaoberá naozaj vážnymi a nevymyslenými konfliktmi našich čias. Nastolujú také otázky, ako napr. vzťah morálky a politiky, obnažuje vnútorné konflikty medzi záväznou disciplínou v hnutí a osobným poznaním, medzi kolektívnou disciplínou a hľadaním pravdy, vlastným svedomím atď. O týchto otázkach sa veľa príťažlivého dozvedáme aj v kapitole *Sloboda osobnosti*, hoci niektoré miesta a state v tejto kapitole, najmä otázka socialistickej demokracie a zdokonaľovanie jej záruk, sú v porovnaní s rozborom iných problémov napísané dosť povrchné a plytko. V tejto kapitole cituje Schaff na str. 179 aj pozoruhodné Engelsove slová z listu Bebelovi zo dňa 2. mája 1891 o vzťahu Nemeckej sociálnodemokratickej strany k vede. Tento list, uverejnený aj u nás roku 1952 v Marxovej a Engelsovej *Kritike programu* na str. 64, treba si nám dnes povšimnúť tým viac, že jeho myšlienky v minulých rokoch zapadli do nezaslúženého zabudnutia a zamlčovania.

*

Niekoľko slov sa žiada povedať k Bodnárovmu obsiahlemu doslovu. Je to vlastne do istej miery samostatná a dobrá štúdia k tejto problematike, podnietená Schaffovou knihou, ale nielen ňou. A ak som v úvode týchto poznámok napísal, že nie každý musí súhlasiť a nie so všetkým, čo je v Schaffovej knihe vyslovené, Ján Bodnár, autor doslovu, to dokazuje hneď prvý. Nie je to síce u nás neobvyklý spôsob písania doslovov, ale v tomto prípade (a pri filozofických prácach vôbec) nemožno povedať, že je nesprávny. Skôr naopak.

Bodnár v podstatných otázkach *súhlasí* so Schaffom, oceňuje jeho záslužnú priekopnícku prácu, ale v niektorých otázkach, najmä tam, kde sa mu vidí, že autor priveľmi zjednodušuje a zjednotraňuje problematiku, alebo ju prípadne aj nesprávne chápe, vyslovuje svoj nesúhlas, polemizuje

s autorom, usiluje sa spresniť pohľad. Otázka je, pravda, či všade správne. Ale to by bol už predmet ďalšej diskusie.

Isté je, že sa aj s niektorými tu vyslovenými Bodnárovými názormi dá polemizovať. Napríklad už pri označovaní tejto problematiky. Schaff obhaja v rámci marxizmu názov „filozofia človeka“ a zdôvodňuje ho. Niektorými argumentmi, pravda, dosť neúčinne, ale niektorými presvedčivo. Bodnár vyvracia najmä tie neúčinné Schaffove argumenty a obhajaje termín „filozofická antropológia“. Vyjadril to už tým, že aj samotný názov svojho doslovu volil takto v protiklade k názvu Schaffovej knihy, dávajúc pritom ešte na uváženie, či možno o „filozofii človeka“ hovoriť ako o relatívne samostatnej filozofickej disciplíne v rámci marxizmu.

Z celej knihy je tento spor naozaj vari najmenej podstatnou záležitosťou, ako to výslovne pripomínajú aj obaja autori. No ak aj tak mám vysloviť k nemu svoje stanovisko, predsa by som len, napriek Bodnárovým výhradám, povedal (hoci bez širokého zdôvodňovania, na ktoré tu niet miesta), že názov, ktorý používa Schaff, vidí sa mi výstižnejší, priliehavejší aj použiteľnejší. V protiklade k Bodnárovi si myslím aj to, že Schaffovi z tejto knihy nemožno dokázať redukovanie „filozofie človeka“ na sociálnu antropológiu. Možno z nej iba vyčítať, že z množstva pôsobiacich činiteľov ju Schaff považuje za rozhodujúcu, čo je vari správne. Či nie?

Presvedčivejšie už vyznieva v Bodnárovom doslove názor, že v problematike, tak ako ju Schaff nastoľuje, „ide o typické problémy etiky“. Vcelku vystihuje veľmi dobre aj to, že hlavný Schaffov argument pre „filozofiu človeka“ je zrejme „skrytý v úsilí postaviť proti existencializmu, ktorý chce byť filozofiou človeka, ideový protipól, ktorým by mala byť marxistická filozofia človeka“. O to asi Schaffovi naozaj ide a treba dodať, že to nie je úsilie a argument na zahodenie.

Napokon však pre Schaffa, rovnako ako Bodnára, nie je a nemala by pre nás všet-

kých byť rozhodujúca snaha škriepiť sa o názov a klasifikačné začlenenie, ale úsilie o vedecké skúmanie a spracúvanie tejto problematiky. Nebolo by na prospech, keby z rozličných názorov o terminologický názov (hoci je aj tu istý obsahový prvok) vznikol pseudoprobém a rozvíjal sa jaľový scholastický spor, podobný tým, ktoré sú nám známe z nedávnej minulosti, napríklad z neslávnych „diskusí“ o základni a nadstavbe, o predmete historického materializmu a pod.

Oveľa zložitejším a závažnejším problémom v Schaffovej knihe aj v Bodnárovom doslove je náš pomer k Sartrovmu existencializmu, najmä v jeho dnešnej podobe. Schaff filozofickú podstatu tohto existencializmu ostro odmieta, uznávajúc však reálnu závažnosť ním nastoľovanej problematiky. Bodnár vyčíta zas Schaffovi, že kritizuje Sartra predpojata (predsa len trocha zo starých pozícií), nedodržiujúc celkom metodologické princípy, ktoré proti nihilistickej kritike západných filozofických smerov sám správne vytýčil.

Tento spor nemôže si čitateľ rozhodnúť iba z tejto knihy. Nepostačujú na to ani Schaffove argumenty, ani Bodnárove námietky. Rozhodnúť ho bude môcť iba komplexná znalosť Sartrovho diela (pravdaže v celom historickom vývoji, ktorý je mimochodom značný) v jeho dôkladnej konfrontácii s dialektickým materializmom. A takouto komplexnou znalosťou Sartrovho diela — napriek módnemu záujmu o existencializmus — zatiaľ nedisponujeme.

Schaff má nesporne na svoje stanovisko, i na ostré odmietnutie východiskovej filozofickej podstaty Sartrovho existencializmu „právo“, za predpokladu, že vychádza zo skutočnej znalosti a dialektickomaterialistickej analýzy tohto diela. A to aj vtedy, ak všetky argumenty v tejto knihe (v ktorej predsa len nejde iba o analýzu existencializmu) neuvádza. Nebolo by naozaj nič menej prospešné, ako eklektickým spôsobom zmiešavať a spájať rozličné filozofické východiská a postuláty a zastierať skutočne jestvujúce rozdiely a protirečenia. Komu

by to prospelo? Ide len o to, aby výmena názorov bola *plodná*, rozumná a vecná, bez apriórnych predpojatostí a *zbytočného* ideologického osočovania.

Faktom je, že sa Sartre najmä v poslednom čase intenzívne *hlási* k marxizmu, čo je samo osebe *veľmi významné*. Nestačí však celkom na rozhodnutie sporu, ktorý tu Schaff nastolil. Pretože jedna vec je (ako už dobre z mnohých sporov — nielen pravých, ale aj ľavých — vieme) *hlásiť* sa k marxizmu a jeho filozofii, a druhá vec môže byť skutočne ju aj *pochopiť* a v duchu jej tvorivej teórie a metódy *pracovať*. Táto dilema sa však, prirodzene, netýka iba Sartra, ale istým spôsobom dokonca aj všetkých nás, ktorí sa považujeme za marxistov celkom *samozrejme* a akosi spontánne.

Inak treba súhlasiť s Bodnárovým názorom vysloveným v závere jeho doslovu na str. 220, že okrem vonkajších príčin zanedbávania *problematiky* „filozofie človeka“ v minulosti bola tu aj vnútorná príčina v tom, že samotná marxistická filozofia „ako celok sa tvorivo nedostatočne rozvíjala“. Tým menej je mi však pochopiteľný jeho nezodpovedaný výrok na str. 198, v ktorom píše: „Nie je pravda, že sú obdobia viac alebo menej priaznivé pre... riešenie“ týchto problémov. Veď práve toto je, aspoň vzhľadom na nedávnu historickú minulosť, aj v socializme úplne evidentný a v celej Schaffovej knihe sto ráz vyslovený fakt.

Výstižné myšlienky napísal Bodnár o nezlučiteľnosti dogmatizmu a vedeckej filozofie na str. 200—202. Sú to znova povedané tvrdé, ale užitočné a obrodzujúce slová do vlastných radov. Veľmi výstižné a príliehavé sa čím ďalej, tým viac ukazuje aj Bodnárovo konštatovanie: „Existencialistická filozofia podstatne súvisí s totálnou krízou idealistickej filozofie, ako aj s krízou mechanisticko-materialistickej filozofie. Je produktom tejto krízy a súčasne pokusom o jej prekonanie.“

Na mieste je aj Bodnárov poukaz na *mechanické* chápanie Marxovho výroku, že

„ľudská podstata nie je nijaké abstraktum vlastné jednotlivému individuu. Vo svojej skutočnosti je súhrnom spoločenských vzťahov“. Mechanistické chápanie tejto správnej tézy malo a má skutočne neblahé následky, zvádza nás od dialektického k mechanickému materializmu. Dialektika si vyžaduje vidieť človeka nielen ako „produkt“ spoločenských vzťahov, ale nemenej aj ako ich *subjekt*, ktorý tvorí vzťahy. Správne preto Bodnár píše: „Odsubjektivizovaný, spredmetnený, anonymný človek je človekom odaktivizovaným, odludšteným. Môže byť požadovaným číslom v presne zoradenom útvaru, ale nemôže byť morálne zodpovedným jedincom za svoje činy“ (str. 211).

*

Od toho času, čo prvý raz vyšla Schaffova kniha, „súčasná marxistická filozofia už posunula problematiku filozofie človeka značne dopredu“. Problémy nezostávajú mŕtavo stáť. No u nás je aj tak Schaffova kniha vcelku stále ešte aktuálna a užitočná aj preto, že v nej netreba prisahať na všetko. Schaff pre stručné načrtnutie ani nemohol *výčerpávajúco analyzovať* mnohé problémy. Dal však podnet k diskusi v dôležitej oblasti, a tým urobil veľa. Otázkou osobnej zodpovednosti, najmä v konflikto- vých situáciách, v nespočetných obmenách nastoluje *život*. Otázky „zmyslu života“, problémy ľudského šťastia, otázky života a smrti, psychické následky náhlejšie a „neodôvodnenejšie“ smrti, psychologické a morálne problémy starých a v živote rozčarovaných či sklamaných ľudí atď., to všetko sú živé problémy, ktoré netreba ani pri celkovom optimistickom zameraní našej novej spoločnosti obchádzať, prenechávať mystikom a šarlatánom. Potrebuujú rovnako vedecké ozrejmovanie ako mnohé iné závažné problémy. K prirodzene vysvetliteľným a pochopiteľným záverom o týchto otázkach sa nedá dospieť iba citom, intuíciou, živelným senzibilným vnímaním, ale aj tu predovšetkým pomocou rozumovej kriticko-racionálnej analýzy.

Schaff neustále pripomína tézu: „Nepri-
tomní prehrávajú.“ Dokonca „aj vtedy, keď
vítaz je slabý“. Je to aj našimi mnohoro-

kými skúsenosťami už natoľko preverená
pravda, že sa oplatí poučiť sa z nej.

J. Uher

NÁBOŽENSTVO A ŽENA

Hlavný význam knihy Jána Poliacha
*Žena ilúziami pokorovaná*¹ spočíva azda
v tom, že sa nakoniec u nás predsa objavi-
la publikácia obsiahlo spracúvajúca probl-
ematiku, ktorú možno stručne nazvať *žena
a náboženstvo* alebo všeobecnejšie: *žena a
svetonázor*.

Vzhladom na to, že väčšinu veriacich
u nás predstavujú ženy, ktoré majú veľký,
často rozhodujúci vplyv na výchovu detí
v rodine, ale aj preto, že sa celkove sveto-
názorová výchova žien zanedbáva (aj keď
veľa žien, hlavne žien z domácnosti, ktoré
sú poväčšinou matkami niekoľkých detí,
ešte aj dnes je v zajatí nevedeckých názo-
rov a predstáv), je otázka formovania ve-
deckého svetonázoru žien a zbavovania ich
vedomia a celého spôsobu života konzerva-
tívnych názorov nanajvýš aktuálna. Sprac-
ovanie tohto problému je priamo nutné pre
neformálnu a konkrétne zameranú ateistic-
kú výchovu. Zatiaľ však naša ateistická
tvorba práve takúto prácu postrádala a tre-
ba povedať, že aj vo svetovej marxistickej
literatúre sú práce o tejto problematike veľ-
kou vzácnosťou.

Dosah Poliachovej knihy je širší než pú-
he osvetlenie vzájomného vzťahu ženy a
náboženstva. Autor sa pokúsil v širších
spoločenských súvislostiach na pozadí
stručných dejín ženy osvetliť tieto hlavné
otázky:

1. Aký bol vzťah ženy a náboženstva na
rôznych stupňoch spoločenského vývinu a
aké faktory tento vzťah určovali.

2. Ako sa náboženstvo podieľalo na for-
movaní postavenia ženy v rôznych typoch

manželstva a rodiny a ako sa v súčasnosti
rodina podieľa na formovaní svetonázoru
svojich členov.

3. Ako socialistická spoločnosť rieši probl-
ém odstraňovania neblahého dedičstva mi-
nulosti vo vedomí žien.

Už tieto vytyčené úlohy svedčia o tom,
že sa autor predovšetkým usiloval ukázať,
ako zmeny v myslení žien súviseli so zme-
namí v ich spoločenskom postavení. Preto
už prvú kapitolu venuje rozboru spoloč-
enského postavenia ženy v minulosti i
v prítomnosti — od prvotnospospolnej spo-
ločnosti, pre ktorú ešte bolo charakteristic-
ké dôstojné postavenie ženy vo všetkých
oblastiach života cez otrokársku, feudálnu
a kapitalistickú spoločnosť, kde sa žena
považuje za menejcennú bytosť, až k so-
cialistickej spoločnosti, ktorá jediná vytvá-
ra reálne predpoklady pre oslobodenie ženy.

Žiaľ, autorovi sa v tejto časti knihy ne-
podarilo presvedčivo ukázať, že socializmus
zrovnoprávňuje ženu nielen v hospodárskej,
politickej a právnej oblasti, ale umožňuje,
aby dosiahla mimoriadne úspechy aj v ob-
lasti duchovného života spoločnosti, kde
vynikajúce ženy boli v minulosti vzácnou
výnimkou. (Vzhladom na tému práce bolo
potrebné túto problematiku rozobrať.) Časť
nazvaná *Žena a rozvoj socialistickej kultú-
ry* je príliš stručná a povrchná.

Poliachovi sa ďalej nepodarilo s väčšou
názornosťou vystihnúť, ako pomer nábo-
ženstva a cirkvi k žene (druhá kapitola)
bezprostredne súvisel s postavením ženy
v spoločnosti a rodine. Na vine je zrejme
už samotné rozdelenie tohto problému do
rôznych kapitol. Treba však zdôrazniť, že
práve druhá kapitola knihy obsahuje veľa
zaujímavého konkrétneho materiálu o tom,
ako sa prvotné náboženstvá, predkresťan-

¹ J. Poliach, *Žena ilúziami pokorovaná*,
Vydavateľstvo politickej literatúry, Bratislava
1964, strán 229.